

Enige gedachten over antropologische psychiatrie

door H. den Boer

Alleen een eigentijds denken, dat zijn bronnen opnieuw interpreteert heeft toekomst.¹

Inleiding

Het onderwerp van dit artikel is ontstaan uit de overtuiging dat het noodzakelijk is inzicht te hebben in de methodische vooronderstellingen die een rol spelen in de menswetenschappen, met name in de psychiatrie. In de psychiatrie komen tegenstellingen voor die afgeleid zijn van het cartesiaanse dualisme dat het wijsgerig fundament leverde voor de dichotomie ziel-lichaam. Uit de erfenis laat zich de indeling van twee hoofdgroepen van wetenschappen begrijpen die tot op de dag van vandaag bestaan en elkaar bij vlagen het licht in de ogen niet gunnen: natuurwetenschappen en geesteswetenschappen, beide met zeer verschillende methoden. (Ik ben hier onvolledig en simplificerend, maar beperk mij tot het voor dit artikel van belang zijnde). Als voorbeeld kan dienen de biologische psychiatrie. Deze richt zich met natuurwetenschappelijke, fysische methoden op de mens. Op de mens als object en, het zal iedereen duidelijk zijn, wie met fysische vragen de mens benadert krijgt fysische antwoorden: dit betekent dat het specifiek menselijke hem zal ontgaan. Hopelijk zal het in dit artikel duidelijk worden: wie een bepaald wetenschappelijk apparaat hanteert predisponeert zichzelf tot een bepaalde apperceptie van de werkelijkheid. Dit kan er toe leiden dat richtingen die zich zo op hun methoden vastleggen meer oog hebben voor 'supporting evidence' en 'weerbarstig' materiaal nauwelijks een blik waardig achten.

Kenmerkend voor degene die menswetenschappen beoefent op de hierboven beschreven manier is, dat hij pas objectief is als hij een 'unbeteiligte Zuschauer' is. Niet zo 'unbeteilig' is de beoefenaar van de geesteswetenschappelijke methode, waarover straks meer. Deze tegenstelling die juist zoals zal blijken door de antropologische psychiatrie werd verhelderd, komt in zijn meest pregnante vorm tot uiting in, wat wel genoemd wordt de controverse tussen 'scientifics' en 'existentialists'. De 'scientifics' verwijten de 'existentialists' te verzanden in grenzeloos subjectivisme, de eis van inter-

---

Schrijver is student geneeskunde (senior-coassistent) te Utrecht; adres: Corn. Mertensstraat 4 bis, 3553 JR Utrecht.

subjectieve toetsbaarheid is toch, zo zeggen zij, bij hen een illusie. Wat moet iemand die fysische methoden hanteert met begrippen als 'situatie', 'intuïtie', 'verstehen', 'wereldontwerp'? Deze begrippen worden dan ook op grond van het eigen methodologische harnas slechts bekeken door een logisch-mathematisch vizier en verwezen naar het rijk der metafysica. De existentialisten zijn in hun discussie op zijn minst bereidwilliger fundamentele problemen als 'wat is objectieve kennis', 'wat is een feit in de menswetenschappen' te doordenken en zien hun critici als pragmatici bij wie de geest stolt in het concrete, met andere woorden als mensen die slechts oog hebben voor het empirische, het zintuiglijk waarneembare. Dergelijke discussies hebben pas zin als men bereid is het ontologisch statuut van de wetenschap aan een onderzoek te onderwerpen, zoals bijv. in het werk van Strasser: fenomenologie en empirische menskunde.

Voor de psychiatrie geldt echter nog steeds het woord van Gabriël Marcel: 'Le monde est cassé comme il ne l'a peut-être jamais été à aucune époque connue'.

De antropologische psychiatrie stelt zich tot taak het cartesische dualisme op te heffen (althans theoretisch) en maakt hierbij gebruik van de fenomenologische methoden. Juist deze methode werpt een nieuw licht op de oppositionele stellingname hierboven geschetst. Uitgangspunt is namelijk de opvatting volgens welke, zoals Strasser opmerkt: 'het object een ontdekking is van menselijke subjecten en de objectiviteit het resultaat van een bepaalde subjectieve praxis'. Met andere woorden: objectiviteit is een intentionele prestatie van een subjectiviteit.

Dit illustreert eveneens het simplificerend karakter van een consequent volgehouden methodendualisme tussen geestes- en natuurwetenschappen. Onder I hoop ik hier iets dieper op in te gaan, maar ga voorbij aan de door wetenschapsfilosofen ingebrachte nuanceringen en nieuwe inzichten. Alleen de opvatting van Van Peursen wil ik de lezer niet onthouden, hij merkte naar aanleiding van deze problematiek op: 'Historisch onherhaalbare gebeurtenissen, menselijke verwachtingen, normen en waarden, zij vormen geen in zich besloten rijk dat slechts voor zeer speciale intuïtie toegankelijk zou zijn, maar zij voltrekken zich in een veld van symbolen en symbolische handelingen. Deze kunnen op hun beurt weer geanalyseerd worden binnen bepaalde regels, waarbij een grote mate van objectiviteit en van onderlinge structurele overeenkomst tot een der opvallendste resultaten van de moderne cultuur- en sociale wetenschappen gerekend worden'.

Dit artikel beoogt te laten zien dat antropologische psychiatrie niet aan actualiteit heeft ingeboet. Voorts wordt ingegaan op methodologische consequenties en vooronderstellingen die een rol spelen in de antropologische psychiatrie.

Eerst zullen begrippen worden geschetst die een rol speelden bij de ontwikkeling van de antropologische psychiatrie. Vervolgens zullen twee vormen van antropologische psychiatrie besproken worden, zonder dat voor een van beide voorkeur uitgesproken wordt.

De kritiek die op sommige begrippen wordt besproken gaat voorbij aan therapeutische bruikbaarheid en is voornamelijk van kennis-theoretische aard en vanuit het standpunt van theoretische coherentie.

I. De 'erklären-verstehen' controverse

Juist voor een psychiatrie die zich antropologisch noemt is het boek van Dilthey, 'Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Psychologie' van groot belang. Vooral twee begrippen die sinds Dilthey een tegenstelling funderen tussen geestes- en natuurwetenschappen wil ik bespreken, namelijk de begrippen 'erklären' en 'verstehen'.² Dilthey schreef in zijn boek vanuit het besef dat het met de methode in de psychologie slecht gesteld was. De psychologen van zijn tijd gingen tewerk als de fysicus: ontledend. Zij trachtten elementen van psychisch leven te isoleren, om uit die elementen het psychisch leven zelf opbouwend te verklaren. Dilthey legde zeer sterk de nadruk op de eenheid van het bewustzijn, dit wordt volgens hem gekarakteriseerd door een 'levendige, eenheitliche Zusammenhang'.³ Duidelijk toonde Dilthey aan dat een methode die slechts elementen uit een geheel isoleert nooit tot een omvattende psychologie kon komen: de methode was verkeerd. Vooral het buiten beschouwing laten van de 'levendige einheitliche Zusammenhang' was voor Dilthey een steen des aanstoots; een psychologie diende het geheel weer te geven, psychische elementen bestaan niet. De natuurwetenschappelijke psychologie impliceerde een hypothetisch oorzaak-en-gevolg schema als gevolg waarvan het psychische zijn onmiddellijkheid verliest.⁴ 'Die Natur erklären wir, das Seelenleben verstehen wir', formuleerde Dilthey kernachtig.

Het alternatief wat hij voorstelde was een methode te vinden voor de geesteswetenschappen, de 'verstehende' methode.

De geesteswetenschappen bestuderen volgens Dilthey de historisch sociale werkelijkheid. Deze moet begrepen worden vanuit zijn voortbrengselen, zijn objectiveringen want, 'slechts wat de geest geschapen heeft begrijpt hij'.⁵ Het laatste komt het beste tot uitdrukking in bijvoorbeeld de verschillende houding van een chemicus en een kunsthistoricus ten opzichte van een schilderij. Waar de eerste kan volstaan met een 'erklärende' analyse van samenstellende verfmoleculen moet de laatste interpreteren, duiden, 'visie' hebben, kortom 'verstehen'.

Verskil tussen de genoemde methoden

De essentiële verschillen blijken al enigszins uit het voorgaande: een elementen-psychologie diende te worden vervangen door een wetenschap die zich richtte op de onmiddellijke beleving. Dit laatste betekent, dat voor de begrijpende (verstehende) psychologie het geheel gegeven het begin van het onderzoek vormt. Het begrip verstehen werd door de psychopathologen overgenomen en vooral Jaspers paste het toe in zijn 'Allgemeine Psychopathologie'. Jaspers

onderscheidt 'verständliche' en 'kausale Zusammenhänge'. Hij noemt het eerste ook wel 'Kausalität von innen', ofwel motivatie, en juist daar waar de kennisgrond in de motivatie gelegen is wordt kennen tot verstehen.⁶ Men zou kunnen zeggen, met de veel geciteerde uitspraak, dat hij hier begrijpt hoe 'Seelisches aus Seelischem hervorgeht'.⁷

De fenomenologie van Jaspers wordt door hemzelf omschreven als de leer der subjectieve verschijnselen van het zieke zieleleven, waarbij het hem erom te doen is een zo nauwkeurig mogelijke omschrijving te geven van hetgeen de zieke subjectief beleeft.

De term fenomenologie werd in zijn vroege periode door Husserl gebruikt in de zin van een descriptieve psychologie. In deze zin, het zal duidelijk zijn, wordt de term door Jaspers gebruikt.⁸ Het is bij de fenomenologische methode volgens deze opvatting de bedoeling zonder een persoonlijk oordeel van de onderzoeker een zo nauwkeurig mogelijke beschrijving te geven van hetgeen iemand beleeft. Er wordt vaak misbruik gemaakt van het begrip fenomenologie. Vooral de journalistieke interpretatie komt veelvuldig voor, alsof het slechts een beschrijving zou zijn. (Iedereen die een beetje oplet zou dan fenomenoloog zijn). Een goede fenomenologische psychologie moet er juist mee beginnen in een eidetische (eidos = wezen) reflectie de essenties te schouwen (zie noot 10) van het psychologische factum dat zij onderzoekt. Dit is precies wat Jaspers van een fenomenologisch psycholoog eiste, de methode noemde hij 'statisch' verstehen, in tegenstelling tot 'genetisch' verstehen. Bij de laatste vorm ging het erom motief-samenhangen op het spoor te komen en speelt de levensgeschiedenis een grote rol, in tegenstelling tot de eerste vorm.

De fenomenologie van Jaspers moet onderscheiden worden van de Husserl-Binswangerse, waarbij Binswanger zich baseert op de latere Husserl, die tot geldige kennis wilde komen via wat hij noemde 'Wesenschau'.

Voor Binswanger is het principe van de fenomenologie 'Die Beschränkung der Analyse auf das im Bewusstsein wirklich vorfindbare'.⁹ Dat wil zeggen, dat als bijvoorbeeld iemand een ree ziet de fenomenoloog zich instelt op het ree-achtige gedeelte van het bewustzijn.

Ook Husserl keerde zich scherp tegen een natuurwetenschappelijke manier van psychologie beoefenen. Deze psychologie vraagt niet naar de mens zoals hij in zijn menselijke wereld existeert¹⁰, en met name dit inzicht: het verband tussen mens en wereld zal voor de antropologische psychiatrie belangrijk blijken. Hiermee verdwijnt ook het dualisme in de vorm van een subject-object splitsing. De oude bewustzijnspsychologen namen een strikte scheiding aan tussen subject en object, binnenwereld en buitenwereld. Het baanbrekend inzicht van Husserl was dat bewustzijn altijd is: bewustzijn-van-iets. De mens is niet in zichzelf besloten maar gaat letterlijk op in de hem omgevende wereld.

We zullen dit inzicht met name tegenkomen in de door Binswanger uitgewerkte Daseinanalyse, die ook wel fenomenologische antropologie genoemd wordt.

Kritiek op het Verstaan en zijn grenzen

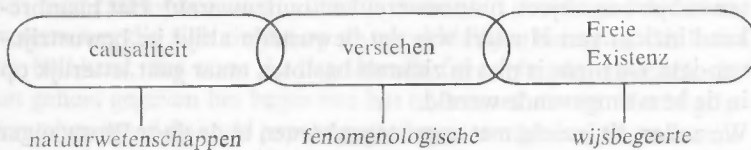
Het is van belang in te zien dat het Verstaan behalve een persoonlijke inzet (geen persoonlijk oordeel zoals we zagen) ook afstand vereist; Jaspers formuleerde het aldus: 'Dat mitzittern der eigenen Seele mit den Ereignissen im Anderen fordert dann vom Forscher das denkende Vergegenständlichen solcher Erfahrung. Ergriffenheit ist noch keiner Erkenntnis, sondern Quelle der Anschauungen, die für die Erkenntnis das unerlässliche Material bringen'.¹¹ Het doel van zo'n psychologie is dus zien en proberen duidelijk uiteen te zetten wat in het eerste begrijpen slechts vaag gezien werd. (Ik laat overigens in dit artikel met opzet het begrip verstaan onvertaald omdat 'begrijpen' niet een adequate vertaling is; begrijpen dat iemand huult als zijn geliefde hem verlaat is nog geen verstaan, het zal na het voorgaande duidelijk zijn).

De meeste kritiek op het Verstaan is van kennistheoretische aard. Kenniscriterium voor het Verstaan is een soort evidentiegevoel: 'Das befreiende Erlebnis, dass die vielen zusammenhangslosen Bruchstücke sich – mehr oder minder plötzlich – zu einem prägnanten Ganzen fügen'.¹² Het is vooral tegen deze 'onmiddellbare Erkenntnisqualität' waar de kritiek zich tegen richt.¹³ Bovendien blijkt de opvatting van Jaspers dat de grenzen van het Verstaan, nopen tot enerzijds een causaliteitsbegrip, anderzijds verwijst naar een zijnsgebied wat slechts een zaak is voor filosofen namelijk de 'Freie Existenz', nog steeds tot discussie aanleiding te geven. Hetgeen onvoelbaar is wordt ondergebracht óf in de natuurwetenschappen waar het causaliteitsbegrip alleenheerser is, óf in de wijsbegeerte.

Voor de laatste stap is wellicht wat moeilijk te volgen. Een voorbeeld naar aanleiding van het schuldbegrip moge hierin enige opheldering brengen. Schuldgevoelens in psychoanalytische zin opgevat hebben een verwijzende functie, de wortels ervan kunnen liggen in een tiraniserend Über-Ich. Dit heeft op zijn beurt ook weer een ontstaansgrond in vroegkinderlijke ontwikkelingsstoornissen.

Er is echter ook een ander schuldbegrip, het zgn. metafysisch schuldbegrip. Dit verwijst naar de onmogelijke opgave van de mens al de in hem zetelende gaven maximaal te ontplooiën; naar aanleiding van het falen daarvan ben ik 'schuldig' ten opzichte van mijzelf.

Het is dit laatste schuldbegrip wat volgens Jaspers buiten het gezichtsveld van de psychiater moet blijven, het zou het privilege van de filosoof zijn, een stelling die zoals zal blijken vergaande consequenties heeft. Ik zal in een model proberen schematisch zijn gedachtengang weer te geven.

Volgens Jaspers kan men analoog aan de onderscheiding tussen verklären en verståhen een onderscheid maken tussen 'proces' en ontwikkeling van een persoonlijkheid, waarbij het eerste het begrip *causa* nodig heeft.

Hieraan ten grondslag liggend wordt namelijk een objectieve gebeurtenis verondersteld. Hierbij komt het oninvoelbare naar voren als de bekende 'knik in de levenslijn'.¹⁴ Het verwijt dat voor de hand ligt is dat hij zich hiermee schuldig maakt aan subjectivisme (zoals in de inleiding bleek een vies woord voor 'scientifics'). Waar voor hem de grens lag van het 'Verstehbare' werd tot wetenschappelijk criterium!

De andere grens van het verståhen (zie het schema op de vorige pagina) ligt in wat hij noemt de 'Freie Existenz'. Inzicht hierin is slechts te verkrijgen door een voltrekking van 'Existenzerhellung'¹⁵ een taak die hij reserveert voor de filosofie, hiermee eigenlijk de mogelijkheid van een antropologische psychiatrie ontkennend; hier wordt namelijk de menselijke existentie tot iets ongrijpbaars gemaakt!

Janse de Jonge wees hier al op toen hij schreef: 'De mens wordt hier in idealistische zin opgevat en gezien als het niet nader te kwalificeren centrum van de mens, een centrum dat voor de wetenschap onbereikbaar is'.¹⁶

Dit wil natuurlijk niet zeggen dat in een wetenschap als bijv. de biologische psychiatrie dergelijke problemen in de praktijk van de research moeten infiltreren; maar wel in de conclusies en de consequenties van dat onderzoek.

Prof. van Dijk pleitte al jaren geleden in zijn dissertatie voor een elementaire vorming van medische studenten in wetenschapsfilosofie, er is sindsdien wat dat betreft niets veranderd en zijn eis is mijns inziens alleen maar actueler geworden.

II. Twee vormen van antropologische psychiatrie

We zagen in het voorafgaande dat sinds Dilthey, en door Jaspers uitvoerig toegepast een verståhende methode zijn intrede deed in de psychiatrie. Deze ging uit van een totaliteitsgedachte in de verhouding mens-wereld. (Zie ook p. 702). Het antropologische probleem is nu juist deze verhouding, want kenmerk voor de situatie van de mens is, dat zijn bestaan hem niet eenvoudig gegeven, maar opgedragen is; kortom, 'het wezen van de mens is zijn mogelijkheden en het heeft hen niet in de zin van eigenschappen, als iets dat voorhanden is'.¹⁷

Bij Binswanger is een centraal thema de relatie mens-wereld. Zij staan niet als geïsoleerde elementen tegenover elkaar doch vormen een eenheid. In het in-de-wereld-zijn overschrijdt (transcendeert) de mens het eigen zijn. 'Transcenderend ontwerpt de mens wereld'.¹⁸

Om deze terminologie te verduidelijken zal in kort bestek de Daseinanalyse van Binswanger behandeld worden en vervolgens de antropologische psychiatrie van Van der Horst.

Korte schets van de Daseinanalyse

In de Daseinanalyse, een term ontleend aan Heidegger¹⁹ gaat het voor wat betreft de toepassing door Binswanger op de psychiatrie om het beschouwen in één structuur van mensen en wereld; waarbij wereld is: *aard en wijze waarop voor de mens het zijnde toegankelijk wordt*. Het zal niemand verwonderen dat Binswanger van een subject-object splitsing niets weten wil.²⁰ Hij noemt zelfs deze splitsing de kanker van alle psychologie.²¹ Een essentieel inzicht van de Daseinanalyse is dus: de mens ontwerpt wereld. Een voorbeeld zal veel verduidelijken.

In zijn 'Über Ideenflucht' beschrijft Binswanger het vluchtige denken van de manische mens en stelt zich de vraag: 'Wie muss die anthropologische Struktur beschaffen sein . . .' die zoiets als Ideenflucht mogelijk maakt.²² Op deze wijze tracht Binswanger een fenomenologische analyse te geven van de wijze waarop de manische mens in de wereld staat. Niet de waarnemingsstoornissen of associatieve sprongen zijn belangrijk maar: Hoe is het in-de-wereld-zijn van de manische mens. Het principe door Binswanger doorgevoerd is telkens: een bepaalde wijze van zijn is betrokken op een daarbij behorende wereld, een bepaalde vorm van ruimtelijkheid en tijdelijkheid.²³ Er is dus een correlatief verband, een op elkaar betrokken zijn van wereld en persoonlijkheid, in die zin dat de structuur van de wereld van de persoonlijkheid de uitdrukking is.²⁴

De grondstructuur van de door de (individuele) mens ontworpen wereld noemt Binswanger categorie. De wereld kan bijvoorbeeld arm zijn, gedragen door weinig categorieën, zodat een belevenis die niet met deze ordeningsvormen wordt begrepen de wereld ineen doet storten. Een door Binswanger zelf gegeven voorbeeld is: een meisje verliest op het ijs de hak van haar schoen en geraakt daardoor in grote angst. Hoe komt dit? Binswanger vervolgt dan: de categorie der continuïteit droeg haar wereld, alles wat ploeseling gebeurt, onverwacht is en een breuk betekent met het voorafgaande, kan geen plaats vinden in dit wereldontwerp. (Zij kreeg ook een angstaanval als in haar mond een speekseldraad brak). Daardoor ontstaat angst, ja het is mogelijk dat de wereld ineenstort wanneer de dragende categorie ondeugdelijk blijkt.²⁵ Kuiper ziet in de Daseinanalyse een grote vooruitgang ten opzichte van de fenomenologie van Jaspers, want waar de laatste nog afzonderlijke psychopathologische verschijnselen beschreef, leidt de fenomenologie van Binswanger tot antropologie. Als nadeel van de werkwijze van Binswanger ziet hij, dat zijn antropologie een te zeer speculatief karakter draagt, het risico bestaat dat men de werkelijkheid te makkelijk interpretaties opdringt. Concluderend merkt hij op dat de vermenging van wijsbegeerte en psychopathologie bij Binswanger verwarrend werkt maar als methode voor de psychopathologie zeer vruchtbaar kan zijn.

Men heeft Binswanger wel therapeutisch nihilisme verweten. Waarom zou je, zo vraagt bijvoorbeeld Linschoten zich af, als wereld en bestaan van de gestoorde mens zo waarderend invoelend en meevoelend worden beschreven, de gestoorde terug willen brengen

in 'onze' wereld? Hij ziet in dat de eventuele reden hiervoor niet uit de Daseinanalyse zelf kan stammen, maar volgt uit een vooranalytische bewogenheid waarin de 'normale' bestaansvorm als menswaardiger wordt gewaardeerd. Met therapeutische methoden houdt Binswanger dan ook slechts in een klein deel van zijn geschriften bezig.²⁶

Het is na deze schets die hopelijk enig inzicht heeft opgeleverd in de Daseinanalyse de bedoeling een andere vorm van antropologische psychiatrie die in Nederland veel invloed heeft gehad te bespreken.

De antropologische psychiatrie van Van der Horst

Hier zal eerst het essentiële verschil tussen Jaspers, Binswanger en Van der Horst worden geschetst. Daarna zal ik mij beperken tot een uiteenzetting van de basisbegrippen van Van der Horst.

Men zou kunnen zeggen dat Jaspers vraagt: hoe beleeft de mens bijvoorbeeld de angst? Binswanger vraagt zich af: welke wijze van mens-zijn maakt deze angstbeleving mogelijk? Van der Horst stelt de vraag: 'Hoe verhoudt de mens zich ten opzichte van zijn angst, welke rol speelt hier zijn eigen wezenlijke kern, zijn ik, en hoever dringt de angst in het centrum van de mens door?'²⁷

De antropologische psychiatrie worstelt steeds met vragen rond vrijheid, moraal, gemeenschap en ik. Van der Horst vraagt naar de modus (of modi) van menselijk zijn die in een toestandsbeeld tot uitdrukking komt.²⁸ Bovenbeschreven vragen rond moraal, vrijheid, gemeenschap en ik worden door Van der Horst tot enkele centrale problemen teruggebracht. 'Het gaat ons om de omgang met de ander, de psychologie van de communicatie, en de ik-zelf problematiek (waaronder het Leib-Seele vraagstuk).'²⁹ Vooral twee begrippen krijgen bij Van der Horst veel aandacht en vormen de basis van zijn antropologische beschouwingswijze, namelijk de begrippen 'ik' en 'beleven' (ook wel de begrippen tijd en ruimte, deze zal ik echter niet behandelen).

Het ik wordt gezien als staande in wezenlijke communicatie met de ander. 'Deze mogelijke communicatie wordt als existerend openbaar, ze 'is' gelijk het 'ik' is'.³⁰ Dit laatste wil zeggen, dat het ik optreedt in de onderscheiding waarin de mens zich stelt tegenover de wereld.

Hiermee zijn we bij een ander begrip gekomen, nl. beleving. In het beleefde zijn volgens Van der Horst beleefde en beleving één, de subject-object splitsing vervalt in deze zienswijze. Ook het begrip 'belevingswereld' is gerechtvaardigd (al suggereert het toch weer een scheiding tussen 'beleven' en 'wereld') doordat het 'ik' wel zoiets als 'bewustzijn van' kent, kennis hebben van: het bewustzijn schept afstand die er voor het beleven niet is.³⁵ Als voorbeeld van een belevingsanomalie geeft Van der Horst de melancholie, waarbij alle 'symptomen' van de melancholie uiteindelijk af te leiden zijn uit die ene grondstoornis (modus van menselijk zijn): de vermindering van de psychische spankracht (een term ontleend aan Janet), die zich als onvermogen tot het beleven toont, waarbij dus de bele-

vingswereld grote formele veranderingen toont.³⁶ 'Niets is meer nabij . . . niets is hem meer eigen (symptoom: armoedewaan), niets gaat meer vanzelf en functioneert normaal in hem (hypochondrische waan), alles drukt op hem en hij moet alles dragen (zondewaan), terwijl hij zonder enig verband moet leven en alle uitbreiding mist (kleinheids- en nihilistenwaan).³⁷ Ook het tijdsbeleven vertoont veranderingen. 'Zo min er toekomst is voor de patiënt is er verleden: het tegenwoordige is tot het naakte nu samenge trokken'.³⁸

III. Enkele terminologische problemen en een kritiek op de antropologische psychiatrie

In de Daseinanalyse dient het begrip wereld te worden opgevat als wereldproject, wereldvisie en onderscheiden te worden van het begrip wereld als 'wereldwerkelijkheid'. Vrijheid is slechts mogelijk tegenover een wereld als wereldontwerp, 'wereld' als werkelijkheid wordt niet ontworpen maar ontmoet, en stelt ons voor niet te overschrijden grenzen.³⁹ Het gevaar bestaat dat men teveel de nadruk legt op het begrip 'wereld-ontwerp' en het werkelijkheidskarakter van de wereld wegedeneert.⁴⁰

Binswanger heeft dit gevaar echter onderkent en zegt dan ook dat der Mensch im Gegensatz zum Tier sowohl eine eigene als auch eine allen gemeinsame, "objektive" Welt hat'.⁴¹

Het is van belang deze spanning tussen wereld als 'wereld-ontwerp', als vrijheid, en wereld als werkelijkheid, als gebondenheid, niet uit het oog te verliezen, want tegen deze achtergrond krijgt het beleven van bijvoorbeeld de psychoticus reliëf: wanneer de psychoticus het contact met de wereld-werkelijkheid verliest wordt zijn wereld steeds meer ontwerp van een (ziekelijke) fantasie.

Evenals het begrip 'wereld' geeft het begrip biologie aanleiding tot grote verwarring, ik hoop duidelijk te maken dat de biologie in de antropologische psychiatrie een rol kan, ja zelfs moet spelen, en aan te tonen dat het verwarrend werkt als men een te enge definitie van biologie handhaaft.

Buytendijk stelt zich op het standpunt dat de mens een weefsel is van vrijheid en noodzaak, dat wil zeggen enerzijds een fysico-chemisch systeem, anderzijds een zich in vrijheid gedragend wezen. Dit onderscheid is volgens Buytendijk terecht, de scheiding niet, en hier krijgt de functie van de antropologische psychiatrie gestalte, want een overdenking van de bovenbeschreven beelden, dat wil zeggen van hun onderlinge relatie, 'is eerst mogelijk vanuit een standpunt, waarbij zij als de ondeelbare eenheid van een wijze van zijn wordt beschouwd'.⁴² Pas dan zoekt men naar een antropologische fundering van de menswetenschappen.

Het biologie-begrip zoals dat heden ten dage nog gehanteerd wordt heeft het materialisme niet overwonnen, 'daar zij aan het grondfenomeen van het animale leven, namelijk de existentiële relatie tussen individu en omgeving principieel voorbijgaat en zich tot de stellig waardevolle, maar de eigenlijke levensproblematiek niet ra-

kende, descriptie van het stoffelijk gebeuren in het organisme beperkt'.⁴³

Het resultaat is dan een methodisch dualisme waarbij enerzijds biologie, anderzijds antropologie beoefend worden. Het werk van Buytendijk vormt de illustratie van de poging deze scheiding op te heffen.

Het inzicht dat al het organische tendeert naar relatie met de wereld⁴⁴ maakt (zie boven) een ander biologiebegrip noodzakelijk.

Als biologie in de mijns inziens te enge opvatting gehanteerd wordt, dat wil zeggen als beschrijving van fysico-chemische eigenschappen waarbij de relatie die het organisme onderhoudt met zijn omgeving uit het oog verloren wordt, kan ze nauwelijks een plaats krijgen in de antropologische psychiatrie die juist deze relatie, zoals we zagen centraal, stelt.

Ik kom hier later op terug en zal eerst de term materialisme verduidelijken. Zodra wetenschappen zich losmaken van de filosofie, en dit gebeurde in de vorige eeuw zowel met de psychologie en de psychiatrie als een reactie op een te zeer speculatief metafysisch denken, hebben zij blijkbaar de neiging naar de 'andere kant' door te slaan.⁴⁵ Als voorbeeld van een materialistische visie gold Cabanis die uit een onderzoek naar de verhouding tussen het fysische en het psychische in de mens tot de conclusie kwam dat het zieleleven in ieder opzicht door het lichaam en zijn fysische wetten bepaald wordt. Een merkwaardig uitvloeisel hiervan vormde de frenologie van Gall. Bij een dergelijke epifenomenale opvatting van het psychische, als een soort deficiënte modus van het organische spreekt men van materialisme.⁴⁶ De biologische psychiatrie zoals die nu beoefend wordt heeft als uitgangspunt de gedachte dat iedere gedragsstoornis zijn fysisch correlaat heeft in een samenstel van gestoorde hersenfuncties⁴⁷, in die zin dat de fysische stoornis de noodzakelijke voorwaarde is voor het ontstaan van gedragsstoornissen. Het 'Leitmotiv' is het input-machinerie-output schema, waarbij de biologisch psychiater de materiële grondslag onderzoekt van een gegeven toestandsbeeld.^{48, 49}

De term machinerie wijst ook hier een mijns inziens te enge opvatting van het begrip biologie (vgl. p. 9). Let wel, hier wordt geen peidooi gehouden tegen biologische psychiatrie; wat beweerd wordt is, dat degenen die de resultaten toepassen zich moeten realiseren dat een methodisch dualisme hun stilzwijgende(!) vooronderstelling is.

Een wetenschap als de antropologische psychiatrie die ernst maakt met de totaliteit van de menselijke existentie zal ook de biologie een plaats toekennen, zo niet zou zij de kloof die het psycho-fysisch probleem oplevert eerder verbreden dan opheffen en juist dit laatste is haar doel. Maar dan een biologie in een niet te enge betekenis, en zelfs Van der Horst maakt zich mijns inziens aan het laatste schuldig als hij een principieel onderscheid aanneemt tussen antropologische en biologische psychiatrie.

Hij citeert met instemming Binswanger: 'Der Homo natura (ist) eine Konstruktion, die nur möglich ist auf Grund der Destruktion

der Gesamterfahrung des Menschen vom Menschen, das heisst der anthropologische Erfahrung'.

Deze methode van mensbeschouwing die Van der Horst de biologische noemt, heeft voortdurend de neiging in zich, zich als enige te zien die aan de realiteit beantwoordt. Zij is toch gerechtigd het causaliteitsprincipe toe te passen, zij toch vraagt, zo vervolgt Van der Horst, naar de fysico-chemische voorwaarde voor bepaalde verschijnselen en bevredigt daarmee de causaliteitsdrang van de westerse moderne mens die hij omschrijft als een 'oorzaken zoekend wezen'.⁵⁰

De antropologische psychiatrie kan volgens hem met het begrip *causa* niets aanvangen daar zij slechts vraagt: hoe 'is' het eigenlijk. De methode van de antropologische psychiatrie is de fenomenologische, die van de biologie de natuurwetenschappelijke en in feite sluiten beide elkaar uit volgens hem. Hiermee introduceert hij opnieuw twee categorieënsystemen in plaats van twee substanties en dat terwijl hij juist het cartesiaanse dualisme wil overwinnen. Ik kan niet inzien wat men wint met het invoeren van twee categorieënsystemen. Het is mijn overtuiging (en ik ben hierin niet origineel) dat het een betere weg is, te streven naar integratie van biologische categorieën (in de opvatting van biologie zoals deze hiervoor werd beschreven) in de psychopathologie zonder in biologisme te vervallen. Ook de mens, het is een antropologisch gegeven, draagt een biologisch karakter, het is daarom onterecht zo hoop ik te hebben aangetoond, dat men de biologie geen plaats toekent in de antropologische psychiatrie.

Bezwaren tegen het gebruik van aan de filosofie ontleende begrippen in de psychiatrie

Van de bezwaren zal ik de meest voorkomende bespreken.

A. De moeilijkheid van interpretatie van wijsgerige termen. Vooral het begrip 'wereld' bij Binswanger leidt vaak tot verwarring. Ik hoop dit te hebben verduidelijkt.

B. Het 'speculatieve' karakter wordt als onverenigbaar zelfs als gevaar opgevat voor empirisch onderzoek. Kuiper schrijft zelfs dat hij niet inziet, 'hoe de psychopathologie als empirische wetenschap ooit nog een resultaat op eigen gebied zou kunnen boeken, als al deze problemen binnen ons veld van onderzoek komen'.⁵² Dit is mijns inziens slechts gedeeltelijk waar; waaraan wordt voorbijgegaan is het 'omgekeerde' gevaar, dat hierin bestaat 'ausschliesslich dasjenige als "real" anzusetzen, was sich mittels bereits vorhandenen Methoden verobjektivieren lässt'.⁵³

C. Het 'verwijt' dat filosofische bezinning een contemplatief karakter draagt, hetgeen misschien zinnig is voor een tweegesprek tussen arts en patiënt, maar in de toestand van de mensen in de volle psychiatrische inrichtingen geen verandering brengt.

Psychiatrie en filosofie zijn de laatste twintig jaren sterk uit elkaar gegroeid. Het empirisch onderzoek gaat zijn eigen gang, niet gehinderd door al te veel filosofische reflexie. Dit rechtvaardigt niet, aan

de grondvraag die de antropologie zich stelt naar het wezen van de mens, voorbij te gaan.

Juist het antropologisch onderzoek maakt het absoluut methodisch dualisme onmogelijk; niet het ontwijken van problemen is de weg der vooruitgang, maar het stellen ervan, en hiervoor is volgens mij wat de filosofie ons leert van groot belang.⁵⁴ Baeyer voorspelt dan ook⁵⁵ een renaissance van het fenomenologisch antropologisch onderzoek en een heropleving van de wederzijdse 'bevruchting' tussen psychiatrie en antropologische bezinning.

Noten

- 1 P. Ricoeur, *Wegen van de filosofie*, Ambo 1970, p. 17.
  - 2 Dilthey was hierin niet de eerste, echter voor het betoog is dit van geen belang, vgl. S. Strasser, *Fenomenologie en empirische menskunde*, Arnhem 1965, p. 153.
  - 3 Sanders, Eisenga en Van Rappard, *Inleiding in de grondslagen van de psychologie*, p. 253.
  - 4 O. c. p. 253.
  - 5 O. c. p. 254.
  - 6 K. Jaspers, *Gesammelte Schriften zur Psychopathologie*, Berlin, Göttingen, Heidelberg 1963, p. 329.
  - 7 K. Jaspers, *Allgemeine Psychopathologie* Berlin etc. 1973, p. 250. Jaspers noemt dit eerst 'genetisch verstehen' maar spreekt later van 'einführendes verstehen' of kortweg 'Verstehen'.
  - 8 K. Jaspers, o.c. p. 47, 'Phänomenologie ist uns hier ein empirisches Verfahren, es wird allein in Gang gehalten durch das Faktum der Mitteilung seitens der Kranken'. Overigens betreunde Husserl deze definitie van fenomenologie in latere werken, vgl. R. Bakker, *De geschiedenis van het fenomenologisch denken*, Utrecht 1974, afd. 174, p. 502 (noot).
  - 9 L. Binswanger, *Ausgewählte Vorträge und Aufsätze*, Bern 1947, Bd. 1, p. 25.
  - 10 R. Bakker, o.c. p. 71 e.v. De grondgedachte van de fenomenologie is dat materiële dingen een andere zijnswijze hebben dan het bewustzijn. De dingen zijn ons altijd onder bepaalde aspecten gegeven en verschijnen altijd onder een bepaald perspectief. Dit wil zeggen dat het ding nooit in de waarneming opgaat. Dit geldt niet voor een 'Erlebnis', dit wil zeggen, dat als ik mijn blik richt op een gevoelsbeleving deze in haar absoluteheid door mij gekend wordt. O.c. p. 89, 'Wesensschau' is te omschrijven als het schouwen van essenties.
  - 11 K. Jaspers, *All. Psychopath.*, p. 19.
  - 12 H. Heimann, in *Psychiatrie der Gegenwart*, Berlin, Heidelberg, New York 1979, Bd. 1, p. 12.
  - 13 A. Kronfeld, *Die Psychologie in der Psychiatrie*, Berlin 1927, p. 73.
  - 14 R. Schleiffer, *Zur Methodologie von Psychopathologie und Historik*, *Nervenarzt*, Jahrg. 51, Jan. 1980, p. 17.
  - 15 Hans Saner, Karl Jaspers, *Rowohlt Monografie* 1970, p. 97: 'Existenzerhellung fragt danach, was Existenz ist und wie sie wird. An ihren Ausgang liegt die unüberwindbare Schwierigkeit: Existenz ist je einzeln, absolut geschichtlich, unvertretbar, nicht subsumierbar, kurz: individuell. Es gibt kein wissen über Existenz . . . Deshalb spricht Existenzerhellung von möglicher Existenz'.
- Dit om aan te geven in welke richting het denken gaat, Existenzerhellung laat zich nauwelijks beschrijven, zij moet voltrokken worden.

- 16 A. L. Janse de Jonge, Psychopathologie en mensbeschouwing, Kampen 1967, p. 219.
- 17 M. Boss, Psychoanalyse en Daseinanalyse, Utrecht, Bijleveld 1967, p. 62.
- 18 H. C. Rümke, Psychiatrie, dl. 1, p. 86 e.v., Amsterdam 1971.
- 19 M. Boss, o.c. p. 57-72.
- 20 H. C. Rümke, o.c. p. 87.
- 21 O.c. p. 87.
- 22 L. Binswanger, Über Ideenflucht, Zürich 1933, p. 15.
- 23 Voor de kritiek die Binswanger ontving op het invoeren van deze aan de ontologie van Heidegger ontleende terminologie, zie M. Boss, o.c. p. 86 e.v.
- 24 P. C. Kuiper, Aanpassing in theorie en praktijk, Utrecht 1967, p. 12.
- 25 O.c. p. 20.
- 26 J. Linschoten, Idolen van de psycholoog, Utrecht 1964, p. 205.
- 27 A. L. Janse de Jonge, Anthropologie en geestelijke volksgezondheid, Kampen 1959, p. 68 e.v.
- 28 H. C. Rümke, o.c. p. 89.
- 29 L. van der Horst, Anthropologische psychiatrie, Amsterdam 1952, p. 13.
- 30 Van der Horst, o.c. p. 18.
- 31 O.c. p. 92.
- 32 Rümke, o.c. p. 197.
- 33 O.c. p. 198.
- 34 O.c. p. 199.
- 35 Van der Horst, o.c. p. 117 e.v.
- 36 O.c. p. 136.
- 37 O.c. p. 141.
- 38 O.c. p. 142.
- 39 Kuiper, o.c. p. 15.
- 40 O.c. p. 18.
- 41 O.c. p. 19.
- 42 F. J. J. Buytendijk, algemene theorie der menselijke houding en beweging, Utrecht 1969, aula 175, p. 19.
- 43 O.c. p. 22.
- 44 H. C. Rümke, o.c. p. 64.
- 45 Windelband-Heimsoeth, Lehrbuch der Geschichte der Philosophie, Tübingen 1957, p. 547.
- 46 A. Kronfeld, o.c. p. 12.
- 47 H. M. van Praag, Psyche aan banden, Amsterdam 1974, p. 5.
- 48 O.c. p. 14.
- 49 O.c. p. 5.
- 50 L. van der Horst, Anthr. Psych., Dl. 2, p. 171.
- 51 F. J. J. Buytendijk, o.c. p. 12.
- 52 P. C. Kuiper, o.c. p. 22.
- 53 W. Blankenburg in: Psychiatrie der Gegenwart, Berlin etc. 1979, Bd. 1, p. 828, 'Es ist leicht zu zeigen, dass die Gefahren einer resultierenden Methodenhörigkeit für die Psychiatrie nicht geringer sind als diejenigen, die aus mangelnder objektivierung und Evaluation herrühren'.
- 54 P. C. Kuiper, o.c. p. 23.
- 55 Geciteerd door W. Blankenburg, o.c. p. 829.

Literatuur

- Bakker, R. (1974), *De geschiedenis van het fenomenologisch denken*, Aula 174.
- Binswanger, L. (1933), *Über Ideenflucht*, Zürich.

- Binswanger, L. (1947), *Ausgewählte Vorträge und Aufsätze*, Bern.
- Boss, M. (1967), *Psychoanalyse en Daseinanalyse*, Utrecht.
- Buytendijk, F. J. J. (1969), *Algemene theorie der menselijke houding en beweging*, Utrecht.
- Heimann, H. (1979), *Psychiatrie der Gegenwart*, Berlin, Heidelberg, New York, Band I.
- Horst, L. van der (1952), *Anthropologische psychiatrie*, Amsterdam, 2 dln.
- Janse de Jonge, A. L. (1967), *Psychopathologie en mensbeschouwing*, Kampen.
- Janse de Jonge, A. L. (1969), *Anthropologie en geestelijke volksgezondheid*, Kampen.
- Jaspers, K. (1973), *Allgemeine Psychopathologie*, Berlin, Heidelberg, New York.
- Kronfeld, A. (1927), *Die Psychologie in der Psychiatrie*, Berlin.
- Kuiper, P. C. (1967), *Aanpassing en theorie en praktijk*, Utrecht.
- Linschoten, J. (1964), *Idolen van de psycholoog*, Utrecht.
- Praag, H. M. van (1964), *Psyche aan banden*, Amsterdam.
- Rümke, H. C. (1971), *Psychiatrie*, dl. I, Amsterdam.
- Ricoeur, P. (1970), *Wegen van de filosofie*, Ambo.
- Sanders, C., L. K. A. Eisenga, J. F. H. van Rappard (1976), *Inleiding tot de grondslagen van de psychologie*, Van Loghum Slaterus.
- Saner, H. (1970), *Karl Jaspers*, Rowohlt Monographie.
- Sartre, J. P. (1966), *Magie en emotie*, Boom klassiek.
- Strasser, S. (1965), *Fenomenologie en empirische menskunde*, Arnhem.
- Schleiffer, R. (1980), *Zur Methodologie von Psychopathologie und Historik, Nervenarzt*, jan.
- Windelband, Heimsoeth (1957), *Lehrbuch der Geschichte der Philosophie*, Tübingen.

Met dank aan Dr A. Stam voor zijn kritiek en adviezen.